

## Όταν οι λέξεις αποτυγχάνουν. Μητρικό πένθος στην περίπτωση του δυστυχήματος των Τεμπών

DOI στην Αγγλική μετάφραση του άρθρου *Systemic Thinking & Psychotherapy*, 28, 24-35.

<https://doi.org/10.82070/SYST20262806>

**Κία Θανοπούλου**, Msc, EuroPsy, ECP

Ψυχολόγος - Συστημική Ψυχοθεραπεύτρια- Εκπαιδεύτρια και Επόπτρια

Μονάδα Οικογενειακής Θεραπείας- Πολυδύναμη Νοσηλευτική Μονάδα Ψυχικής Υγείας Αττικής (πρώην Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής)



**Περίληψη :** Οι λέξεις μοιάζουν λειψές να μιλήσουν για το βίωμα της απώλειας, ειδικά όταν πρόκειται για τον αδιανόητο και αβάσταχτο πόνο της απώλειας του παιδιού, κάτι που ανατρέπει και παραβιάζει την φυσική τάξη πραγμάτων και διακόπτει τον ισχυρότερο ανθρώπινο δεσμό.

Πώς να συνοδεύσεις στην ψυχοθεραπεία μια μητέρα που πενθεί; Πώς να φιλοξενήσεις την απροσμέτρητη οδύνη και θλίψη της; Πώς να χωρέσουν βιώματα που υπερβαίνουν τη δυνατότητα του λόγου να τα κατονομάσει και της ψυχής να τα χωρέσει; Πώς μπορεί να δημιουργηθεί στη θεραπεία εκείνος ο χώρος που ανοίγει ρωγμές στο σκοτάδι και στην πεποίθηση ότι «δεν έχει νόημα η ζωή πια»; Όλα τα παραπάνω περιπλέκονται περισσότερο στην περίπτωση του πολύνεκρου τραγικού σιδηροδρομικού δυστυχήματος των Τεμπών, ένα δυστύχημα που μας βύθισε σε συλλογικό τραύμα και μας έφερε αντιμέτωπους με τις τραγικές παραλείψεις ενός κράτους που αποτυγχάνει να λειτουργήσει θεσμικά και να εγγυηθεί ασφάλεια και προστασία στους πολίτες του.

Το παιδί κατά τον ερχομό του στον κόσμο υπενθυμίζει στους γονείς τη θνητή τους φύση. Η ζωή του παιδιού σημασιοδοτεί το απέραντο της ζωής, μια υπόσχεση συνέχειας, μια προέκταση του εαυτού που ανοίγεται στο μέλλον και ταυτόχρονα φέρει μέσα του και το αναπόφευκτο του τέλους.

Ο θάνατος του παιδιού, ακόμη και στην ενήλικη ζωή του, συγκλονίζει και συνιστά βίαιη ανατροπή της «φυσικής τάξης πραγμάτων». Η ζωή μοιάζει να χάνει την κανονικότητα και προβλεψιμότητά της. Τα σταθερά σημεία αναφοράς της ζωής – η βαθιά ριζωμένη



προσδοκία ότι τα παιδιά θα επιβιώσουν των γονιών τους -καταρρέουν και διαρρηγνύεται ο ισχυρότερος ανθρώπινος δεσμός – ένα τραύμα που δύσκολα μπορεί να επουλωθεί.

1. Ένα μέρος του άρθρου παρουσιάστηκε στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ψυχική Υγεία της Γυναίκας που πραγματοποιήθηκε στις 28-30 Νοεμβρίου 2025 στην Αθήνα.

Η διακοπή αυτού του πρωτογενούς και θεμελιώδους δεσμού χαρακτηρίζεται από μακροχρόνια έντονη συναισθηματική οδύνη, αίσθημα κενού και διαταραχή της ταυτότητας του γονέα καθώς αγγίζει τα όρια της ανθρώπινης αντοχής και μεταβάλλει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο οι γονείς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, τις σχέσεις και τον κόσμο γύρω τους.

Ας αναλογιστούμε πως δεν υπάρχει λέξη στα ελληνικά που να περιγράφει το γονέα που χάνει το παιδί του. Ο θάνατος του παιδιού, ανεξαρτήτως ηλικίας, παραμένει ακατανόητος, ακατάληπτος, αδιανόητα αβάσταχτος, ένα βάρος τόσο επώδυνο και δυσβάσταχτο που συχνά παραμένει άφατο, χωρίς λέξεις ικανές να το χωρέσουν.

Γράφει σπαρακτικά ο ισραηλινός συγγραφέας Grossman στο βιβλίο του *Falling Out of Time* (2014) μετά την τραγική απώλεια του γιου του στο πόλεμο του Λιβάνου το 2006. «Τον Αύγουστο πέθανε, κι όταν ο μήνας τελείωσε, αναρωτήθηκα – πώς μπορώ να μπω στον Σεπτέμβρη ενώ εκείνος μένει στον Αύγουστο;» Μέσα από τη μορφή ενός ποιητικού διαλόγου ανάμεσα σε γονείς, μια πόλη και έναν «Περιπατητή», ο συγγραφέας προσπαθεί να εκφράσει το άρρητο πένθος, την αναζήτηση νοήματος μέσα από την απώλεια και τη δυνατότητα να ξαναβρεί κανείς επαφή με τη ζωή — «έξω από τον χρόνο», εκεί όπου ο θάνατος και η μνήμη συναντιούνται. Όλοι οι χαρακτήρες του έργου- που παραπέμπει σε χορό αρχαίας τραγωδίας -μοιράζονται την ίδια πληγή, την απώλεια του παιδιού τους. Η φωνή τους συνθέτει ένα πολυφωνικό θρήνο που ξεπερνά το ατομικό και μετατρέπεται σε συλλογική εμπειρία.

Οι γονείς που έχουν χάσει τα παιδιά τους συχνά εκφράζουν την ανεπάρκεια της γλώσσας να περιγράψει την εμπειρία της απώλειας. Το τραύμα της απώλειας του παιδιού υπερβαίνει τα όρια της γλώσσας, γίνεται ένα βίωμα που δεν χωρά σε λέξεις, αντιστέκεται στη συμβολοποίηση. Το νόημα καταρρέει, οι λέξεις αποσύρονται και η σιωπή είναι ο τρόπος που φέρουν μέσα τους αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί.

Το βιβλίο ξεκινά με μια γυναίκα που σερβίρει σούπα στον σύζυγό της. Τα χέρια της είναι «τρυφερά», η σούπα ζεστή, αλλά ο άντρας και η γυναίκα αισθάνονται παγωμένοι. «Για πέντε χρόνια δεν μιλήσαμε για εκείνη τη νύχτα. Εσύ βυθίστηκες στη σιωπή, κι ύστερα κι εγώ. Για σένα η σιωπή ήταν καλή, κι εγώ ένιωθα να με σφίγγει στον λαιμό. Ένα ένα τα λόγια πέθαιναν, κι ήμασταν σαν σπίτι όπου τα φώτα σβήνουν αργά, μέχρι που έπεσε βαριά σιωπή».



Οι γονείς που βιώνουν την απώλεια του παιδιού τους συχνά έρχονται αντιμέτωποι με τρία κεντρικά ζητήματα:

-Πρώτα απ' όλα, με την απώλεια ενός μοναδικού και αναντικατάστατου προσώπου, του οποίου τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αποτελούσαν οργανικό μέρος του οικογενειακού συστήματος. Η απουσία του παιδιού διαταράσσει τις σχέσεις και ανατρέπει τη δυναμική της οικογένειας, αφήνοντας ένα κενό που δύσκολα αναπληρώνεται. Το πένθος δεν αφορά μόνο την απώλεια του παιδιού ως ατόμου, αλλά και την απώλεια του ρόλου και της λειτουργίας που κατείχε μέσα στο οικογενειακό σύστημα (του παιδιού, του αδελφού ή της αδελφής, του συνδεδετικού κρίκου ανάμεσα στα μέλη κλπ.) Επιπλέον η απώλεια επηρεάζει βαθιά τις σχέσεις που είχαν συγκροτηθεί γύρω από την παρουσία του καθώς και τις ταυτότητες των υπόλοιπων μελών της οικογένειας. Ο καθένας καλείται να επαναπροσδιορίσει το ποιος είναι μετά τον θάνατο του παιδιού, να επαναδιαπραγματευτεί τις σχέσεις του και να αναζητήσει νέους τρόπους σύνδεσης και νοηματοδότησης της ζωής κρατώντας ζωντανό το δεσμό με το παιδί που χάθηκε χωρίς να ακυρώνεται η συνέχεια της ζωής του.

-Με την απώλεια της αίσθησης της προσωπικής τους ικανότητας και δύναμης. Οι γονείς νιώθουν βαθιά ανίσχυροι καθώς ο θεμελιώδης ρόλος τους να φροντίζουν και να προστατεύουν πλήττεται ανεπανόρθωτα από τον πρόωρο θάνατο του παιδιού τους. Η λειτουργία του γονιού είναι συνυφασμένη όχι μόνο με την παροχή φροντίδας και τροφής αλλά και με την προστασία από κάθε απειλή· είναι εκείνοι που εγγυούνται τη συνέχεια της ζωής του παιδιού τους. Όταν λοιπόν το παιδί πεθαίνει πρόωρα οι γονείς βιώνουν κατάρρευση του νοήματος της γονεϊκής τους ταυτότητας. Είναι σα να αθετούν την υπόσχεση που έδωσαν πως εκείνοι θα το προστάτευαν, θα το κρατούσαν ασφαλές και θα εξασφάλιζαν τη συνέχεια της ζωής του. Κατακλύζονται από συναισθήματα ενοχής, ανεπάρκειας, απόγνωσης, αυτομομφής και μια βαθιά αίσθηση αποτυχίας στο γονεϊκό τους ρόλο.

-Την απώλεια ενός μέρους του εαυτού τους. Σύμφωνα με τον Freud η απώλεια ενός παιδιού προκαλεί στους γονείς μια βαθιά ναρκισσιστική πληγή, η οποία κλονίζει την ιδανική εικόνα του εγώ και αποσταθεροποιεί τον ψυχικό πυρήνα της γονεϊκής ταυτότητας. Το παιδί δεν αποτελεί απλά ένα ξεχωριστό αντικείμενο αγάπης για το γονιό αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την αίσθηση του εαυτού του γονιού -αποτελεί ένα κομμάτι της ταυτότητας του. Όταν το παιδί πεθαίνει ο γονιός χάνει μαζί με το παιδί και όλα τα όνειρα και τις ελπίδες που είχε εναποθέσει πάνω του. Είναι σα να χάνεται το μέλλον που συμβόλιζε η ύπαρξη του, ένα μέρος της συνέχειας του εαυτού και της οικογένειας. Ως αποτέλεσμα αυτής της απώλειας διαρρηγνύεται το πλαίσιο των αυτονόητων βεβαιότητων που συγκροτούσαν τη ζωή της οικογένειας - παρελθόν παρόν και μέλλον παύουν να συνδέονται μέσω μιας συνεκτικής αφήγησης - και κυριαρχεί ένα βαθύ, υπαρξιακό κενό, το οποίο δεν αφορά μόνο την απουσία του παιδιού αλλά την κατάρρευση της ίδιας της αίσθησης συνέχειας και σκοπού.



Ο Klass και οι συνεργάτες του (1996) χρησιμοποιούν τη μεταφορά του ακρωτηριασμού για να περιγράψουν το μόνιμο κενό που αφήνει στο γονιό η απώλεια του παιδιού του. Χάνεται ένα μέρος του εαυτού του που μπορεί μεν να προσαρμοστεί αλλά δε θα αναγεννηθεί ποτέ. Η Αμερικανίδα ποιήτρια Edna St. Vincent Millay (1952) αποτυπώνει με συγκινητικό τρόπο την αίσθηση του κενού και της ανεπανόρθωτης απώλειας «Εκεί που ήσουν, υπάρχει μια τρύπα στον κόσμο, την οποία βρίσκω τον εαυτό μου να περπατάει συνεχώς την ημέρα και να πέφτει μέσα τη νύχτα. Μου λείπεις σαν κόλαση».

Ο Freud (1961, σελ. 386) έγραψε στον φίλο του Binswanger: «Βρίσκουμε μια θέση για ό,τι χάνουμε. Αν και γνωρίζουμε ότι μετά από μια τέτοια απώλεια το οξύ στάδιο του πένθους θα υποχωρήσει, ξέρουμε, επίσης, ότι θα παραμείνουμε απαρηγόρητοι και δεν θα βρούμε ποτέ υποκατάστατο. Ό,τι και να καλύψει το κενό, ακόμα και αν καλυφθεί τελείως, παραμένει κάτι άλλο. Και έτσι πρέπει να είναι. Είναι ο μόνος τρόπος για να διαιωίσουμε μια αγάπη που δεν θέλουμε να εγκαταλείψουμε».

Η απώλεια ενός παιδιού θεωρείται από πολλούς μελετητές ως μία από τις πιο σοβαρές μορφές πένθους, με επιπτώσεις που συχνά υπερβαίνουν εκείνες της απώλειας συντρόφου ή γονέα (Sanders, 1989). Οι γονείς που βιώνουν αυτή την απώλεια εμφανίζουν υψηλότερη ευαλωτότητα σε μετατραυματικό στρες και παρουσιάζουν σοβαρές δυσκολίες στη ρύθμιση των συναισθημάτων τους, γεγονός που μπορεί να επηρεάσει τις καθημερινές τους λειτουργίες και τις σχέσεις τους με το περιβάλλον (Bonnano et al., 2002).

Το πένθος αποτελεί σοβαρό στρεσογόνο παράγοντα που μπορεί να προκαλέσει σωματικές και ψυχικές διαταραχές όπως βαριά κατάθλιψη, άγχος και διαταραχές ύπνου. Η απώλεια παιδιού σχετίζεται επίσης με αυξημένο κίνδυνο ψυχιατρικής νοσηλείας και μακροπρόθεσμης θνησιμότητας στους γονείς, υποδηλώνοντας ότι οι συνέπειες δεν περιορίζονται μόνο στο ψυχολογικό επίπεδο αλλά εκτείνονται και στη σωματική υγεία (Li et al., 2003, 2005; Rostila et al., 2012). Επιπλέον αυτοί οι γονείς συχνά βιώνουν παρατεταμένο και έντονα επιβαρυντικό πένθος, που σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να συνοδεύεται από αυτοκτονικές σκέψεις ή συμπεριφορές (Zetumer et al., 2015).

### **Κλινικό περιστατικό**

Η Μάρθα απευθύνθηκε στη Μονάδα Οικογενειακής Θεραπείας μετά το τραγικό δυστύχημα των Τεμπών στο οποίο έχασε το γιό της, Μάνο, ο οποίος ήταν εργαζόμενος της Τραϊνοσέ.

Ο θάνατος βρήκε τον Μάνο στην αρχή δημιουργίας της δικής του οικογένειας. Ο γιος του είναι σήμερα μόλις 5 χρονών και όπως λέει η μητέρα του: «όλα γρήγορα τα έκανε σπουδές, στρατό, μεταπτυχιακό, γάμο, παιδί... λες και ήξερε πως θα έφευγε τόσο νωρίς».



## Ένας αβάσταχτος, ανείπωτος πόνος

Μου είναι εξαιρετικά δύσκολο να γράψω για τις πρώτες συναντήσεις μας... για τον πόνο που διαχεόταν στο δωμάτιο θεραπειάς... για το βλέμμα της μητέρας που με κοίταζε σα να μου έλεγε «τι νόημα έχουν όλα αυτά»;

Απομονώνω κάποιες στιγμές από τις πρώτες συναντήσεις:

«Όσο περνάει ο καιρός αισθάνομαι χειρότερα, τον περιμένω και δεν έρχεται.

Μόνο το να πηγαίνω στον τάφο βρίσκω ένα νόημα. Όλα τα άλλα δύσκολα τα κάνω.

Δεν μπορώ να το συνειδητοποιήσω πως έφυγε το παιδί μας. Το μεγαλώσαμε, κάναμε θυσίες να μην του λείψει τίποτε... όλα αυτά που κάναμε γιατί τα κάναμε... όλοι οι κόποι μας που πήγαν;... Ένα χ... αγωνίζεσαι, κάνεις όνειρα και όλα γκρεμίζονται. Δεν αντέχω, γιατί δεν πάω στο παιδί μου;... Τι συνεχίζω να ζω;

Αναρωτιέμαι μήπως δεν τον πρόσεχα και πέθανε; Ο πατέρας μου πριν πεθάνει μου είχε πει τα παιδιά και τα μάτια σου. Τι λάθος κάναμε στη ζωή και τιμωρηθήκαμε; Γιατί σε μας γιατί το παιδί μου; Τόσο άδικο... τόσο νέος... γιατί να γίνει όλο αυτό;...»

Καταλαβαίνουμε πως όταν η ζωή παίρνει μια τόσο απρόβλεπτη και βίαιη στροφή οι άνθρωποι αναζητούν απεγνωσμένα μια εξήγηση, μια απάντηση ικανή να δαμάσει το χάος που βιώνουν και να συμμαζέψει τα σκόρπια κομμάτια της ύπαρξής τους. Αν ο θάνατος είναι ήδη ένα μεγάλο αίνιγμα όπως έλεγε ο Freud ο βίαιος και πρόωρος θάνατος, είναι ακόμα μεγαλύτερο και βαθύτερα οδυνηρό. Η ανάγκη για ένα «γιατί» εκφράζει την επιθυμία ενός ελέγχου σε κάτι ασύλληπτο – σαν μια φαντασίωση πως αν το καταλάβαινε κανείς, ίσως θα μπορούσε να το αλλάξει, ίσως θα γλίτωνε από αυτή τη συντριβή.

Παραθέτω πάλι λόγια της Μάρθας :

«Συνέχεια τον βλέπω μπροστά μου, συνέχεια του μιλάω. Του μιλάω σα να με ακούει κάποιες φορές μέσα μου, κάποιες φορές φωναχτά. Λέω τι κρίμα. Δε θα δει το παιδί του να μεγαλώνει.... δε θα το ακούσει να τον φωνάζει πατέρα. Με απασχολεί πολύ πως ήταν οι τελευταίες του στιγμές. Άραγε πόνεσε;... ελπίζω να μην κατάλαβε τίποτα. Βρέθηκε στο τρίτο βαγόκι. Αν ήταν στο τέταρτο μπορεί να είχε γλυτώσει».

Εδώ βλέπουμε πως κάποιες φορές όλα κρέμονται από μια κλωστή. Μικρές συγκυρίες και τυχαία γεγονότα καθορίζουν κρίσιμες εκβάσεις. Μου έρχονται στο νου οι μοίρες η Λάχηση που μετρά το μήκος και τη διάρκεια της ζωής και η Άτροπος που κόβει το νήμα ορίζοντας το αναπόφευκτο τέλος.

Σε μια άλλη συνάντηση η Μάρθα μου εκμυστηρεύτηκε : «Ο πόνος με κρατάει δεμένη μαζί του. Όσο πονάω τον κρατάω ζωντανό αν μειωθεί ο πόνος θα είναι σα να τον εγκαταλείπω μόνο του». Μια φράση που συμπυκνώνει την επιθυμία να μείνει ο αγαπημένος νεκρός ζωντανός μέσα από τον πόνο· ο πόνος ως το τελευταίο νήμα σύνδεσης με εκείνον που χάθηκε. Η προσκόλληση στον πόνο λειτουργεί ως ψευδαίσθηση συνέχειας, καθιστώντας τρομακτική την αποδοχή της απώλειας.

Σε αυτή τη φάση νιώθω πως απλώς είμαι εκεί για να την αφουγκράζομαι. Απορροφώ μέρος της οδύνης της, προσπαθώντας να αντέχω και να μένω συνδεδεμένη μαζί της. Οι σιωπές της είναι συχνότερες από τις λέξεις. Οι λέξεις φαντάζουν λίγες· ο πόνος βουβός. Ο θεραπευτής γίνεται μάρτυρας και συνοδοιπόρος της οδύνης. Πώς μπορεί κανείς να



εντάξει στη ζωή του την απώλεια του παιδιού του — κάτι παντοτινά χαμένο; Πώς να δώσει φωνή σε κάτι που αντιστέκεται στη γλώσσα; Οι λέξεις μοιάζουν ανίσχυρες, λειψές. Και όμως, χωρίς αυτές πως θα μεταβολιστεί ο πόνος;

### **Είναι δεν είναι: Η ψευδαίσθηση της παρουσίας**

Η Μάρθα μου περιγράφει το εξής περιστατικό. «Ήμουν στο μπαλκόνι- συνήθιζα να τον περιμένω, όταν ερχόταν από τη δουλειά- και όπως καθόμουν αφηρημένη στο μπαλκόνι τον βλέπω ο Μάνος λέω... ήταν ένα παλικάρι που του μοιάζει, ίσως ήταν λίγο πιο ψηλός από τον Μάνο μου... έμοιαζε και το περπάτημα του ακόμη στο παιδί μου... ήταν ολόιδιος σαν τον Μάνο μου... και ήθελα να τρέξω να προλάβω να πάω να τον δω να τον συναντήσω να δω που μένει να του ζητήσω να πάω να τον βλέπω... να παρηγοριέμαι».

Ακολουθούν σκέψεις αντιφατικές, μπερδεμένες, αδιάκοπες:

«Λέω γιατί μου τον πήρε ο Θεός αλλά μετά λέω πως τα βάζω με το Θεό;

Βλέπω ναρκομανείς που παίζουν με το θάνατο και λέω έφυγε το δικό μου παιδί που την ήθελε τη ζωή του. Και μετά λέω τι μου φταίνει και αυτοί οι άνθρωποι; Βασανισμένοι είναι.

Και μετά λέω μακάρι να μην είχε πάει σε αυτή τη δουλειά. Και να φανταστείς πως χαρήκαμε που πήγε. Το γιορτάσαμε όταν τον πήραν στη δουλειά. Που να ξέραμε αυτό που θα ακολουθούσε;»

Σκέφτομαι την εναλλαγή απουσίας, παρουσίας, εξαφάνισης, επανεμφάνισης. Ο Μάνος υπάρχει, δεν υπάρχει, ζωντανός, νεκρός, παρών, απών. Η ψυχή της Μάρθας είναι γεμάτη διχασμούς και διαψεύσεις. Η αίσθηση της κανονικότητας — να κάθεσαι στο παράθυρο και να τον περιμένει — συγκρούεται με την ασυνέχεια που συνεπάγεται ο βίαιος θάνατος του. Πως να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στην πρότερη βιωμένη εμπειρία να είναι ο γιος της ζωντανός, να επιστρέφει από δουλειά του και κείνη να τον βλέπει από το μπαλκόνι, με την τωρινή εμπειρία πως ο γιος της δεν υπάρχει πια; Πώς να χωρέσει η ψυχή της την σκληρή πραγματικότητα ότι ο Μάνος, ο γιός της είναι νεκρός; Μου θυμίζει μια από τις πιο συγκινητικές στιγμές της Οδύσσειας όπου ο Οδυσσέας κατεβαίνει στον Άδη και συναντά τη μητέρα του Αντίκλεια αλλά δεν μπορούν να αγγιχτούν. Το σώμα έχει χαθεί έχει μείνει μόνο η σκιά, το είδωλο.

«Όρμησα τρεις φορές, ποθώντας να τη σφίξω επάνω μου, και τρεις φορές μέσα απ' τα χέρια, σαν τη σκιά, σαν όνειρο, μου πέταξε. Κάθε φορά και πιο πολύ έσφαζε ο πόνος την καρδιά μου, ώσπου της μίλησα φωνάζοντας, με λόγια που πετούσαν σαν πουλιά: Μάνα μου, πώς δεν στέκεις να σε πιάσω, που σε λαχταρώ;» (μετάφραση Μαρωνίτη).

Ο Μάνος, όπως η Αντίκλεια για τον Οδυσσέα είναι παρών ως είδωλο, αλλά απών ως σώμα. Υπάρχει στη μνήμη και στο βλέμμα, αναγνωρίσιμος και οικείος αλλά ταυτόχρονα μη προσβάσιμος, δεν μπορεί να απαντήσει στο άγγιγμα, στην ανάγκη της μητέρας του για ανταπόκριση.

Η Μάρθα βιώνει την ψευδαίσθηση παρουσίας του Μάνου μέσα από έναν ξένο, επανασυνδεδεμένη συναισθηματικά με τον αποθανόντα και αντιμετωπίζοντας ταυτόχρονα την αμετάκλητη απώλεια του (γνωρίζει πια δε θα τον ξαναπροσμένει στο μπαλκόνι).

### **Ο τάφος**



Πηγαίνει συχνά στον τάφο. Τον φροντίζει, του μιλάει. Διατηρεί με αυτό τον τρόπο μια μορφή συνέχειας της σχέσης. Εκεί συναντά και άλλους ανθρώπους που βιώνουν πένθος. Η συνομιλία μαζί τους τη βοηθά· τους ενώνει ο πόνος. Μια γυναίκα που έχει χάσει την κόρη της, της λέει «φοβάμαι μη χάσω τη μορφή της». Τον ίδιο φόβο μοιράζεται και η Μάρθα. Τον φόβο της σταδιακής φθοράς της μνήμης, της στιγμής που το πρόσωπο θα αρχίσει να ξεθωριάζει. Μου έρχονται στο νου τα λόγια μιας θεραπευόμενης που έχασε τον αδελφό της από αυτοκινητικό δυστύχημα: «Όσο προχωράω μπροστά και εξελίσσομαι, είναι σαν να τον αφήνω πίσω μου. Όσο κι αν ακούγεται παράξενο, φοβάμαι τον χρόνο που έρχεται. Πώς θα είναι σε δέκα χρόνια, πόσο θα έχω αλλάξει εγώ, πόσα από αυτά δεν θα τα έχει παρακολουθήσει εκείνος...» (βλ. Θανοπούλου, 2025). Ο φόβος δεν αφορά μόνο την απώλεια του άλλου αλλά και την εξέλιξη, την μεταμόρφωση του ίδιου του εαυτού μέσα στο χρόνο χωρίς τον αγαπημένο νεκρό ως μάρτυρα της ζωής που συνεχίζεται.

Κάποιες φορές, στο μνήμα των παιδιών τους, ζωντανεύουν τη μνήμη των παιδιών τους διηγούμενες ιστορίες από το παρελθόν τους. Άλλοτε επιστρέφουν σε αφηγήσεις από την εποχή που τα παιδιά τους, τώρα πια νεκρά, ήταν μικρά. Σα να γυρνούν ασυνείδητα στην προστατευμένη επικράτεια της παιδικής ηλικίας, εκεί όπου ο θάνατος δεν έχει ακόμη θέση, εκεί που δεν πεθαίνεις.

«Ποιος θα το περίμενε πως ο νεκρός μας γιος μας θα μας ένωνε με τόσους άλλους ανθρώπους;» σχολιάζει. Μια φράση που συμπυκνώνει μια παράδοση αλήθειας του πένθους. Ο θάνατος και απομονώνει τους πενθούντες, τους αποκόπτει από τον κόσμο της «κανονικότητας» (μια απομόνωση όχι μόνο κοινωνική αλλά και νοηματική-δεν ξαναβρίσκουν πια τον κόσμο όπως τον είχαν γνωρίσει πριν την απώλεια) και ταυτόχρονα δημιουργεί μια κοινότητα όσων έμειναν πίσω και μοιράζονται την εμπειρία της απώλειας επιτρέποντας μια ανθρώπινη και ευάλωτη μορφή συνάντησης και αλληλεγγύης.

### **Η φωτογραφία του νεκρού γιου και το κλειστό φέρετρο**

Ήταν η μόνη από την οικογένεια που θέλησε να δει τη φωτογραφία του νεκρού γιου της. Μου εξομολογήθηκε πως ένα κομμάτι της ανακουφίστηκε· είπε: «Αυτός είναι. Είναι το παιδί μου». Η φωτογραφία με βοήθησε να πω μέσα μου πώς πέθανε.

Είχε πολλές κακώσεις και ήταν μερικώς απανθρακωμένος από ένα σημείο του σώματος και κάτω. Δεν σκοτώθηκε από τη σύγκρουση, αλλά από τις αναθυμιάσεις.

Κι όμως, δεν μας τον έδωσαν. Μας παρέδωσαν ένα κλειστό φέρετρο.

Πόσο επώδυνο είναι για τους πενθούντες γονείς που δεν παραλαμβάνουν το νεκρό σώμα του παιδιού τους. Από την εποχή του Ομήρου η μέριμνα για το νεκρό σώμα και η απόδοση τιμών στους νεκρούς ήταν ένας τρόπος κατευνασμού και εξημέρωσης της αγριότητας του θανάτου και διευκόλυνσης της διεργασίας του πένθους. Ας θυμηθούμε εξάλλου πως το ρήμα κηδεύω προέρχεται από το ρήμα κήδομαι που σημαίνει φροντίζω.

Το σώμα του παιδιού είναι ο μόνος υλικός φορέας της αλήθειας του θανάτου. Δεν χάνουν μόνο το παιδί τους χάνουν και τη δυνατότητα του αποχαιρετισμού. Στερούνται τη δυνατότητα να το αγγίξουν, να το χαϊδέψουν, να το φροντίσουν, να του πουν το τελευταίο αντίο.



Το κλειστό φέρετρο, η μη ορατότητα του νεκρού σώματος παρατείνει την αμφιβολία, τον πόνο και τη σύγχυση, και καθιστά δύσκολη την αποδοχή του θανάτου. Όταν το σώμα δεν μπορεί να ιδωθεί, η απώλεια δε μπορεί να επιβεβαιωθεί. Πως να πενήθσεις αυτό που δεν έχεις δει; Πως να πιστέψεις σε ένα θάνατο που δεν έχει πάρει μορφή;

Λέει η Μάρθα «είναι στιγμές που σκεφτόμαστε αν το φέρετρο μέσα είχε το δικό μας παιδί ή κάποιο άλλο;»

### **Η επίσκεψη στη δουλειά του Μάνου**

Παρευρέθηκαν στο χώρο εργασίας του Μάνου μαζί με άλλους γονείς που είχαν χάσει και κείνοι τα παιδιά τους εν ώρα υπηρεσίας. Στους τοίχους υπήρχαν φωτογραφίες των νεκρών. Ανάμεσά του είδε και το γιο της. Όλοι ήταν παγωμένοι, αμήχανοι. Μια γυναίκα - όχι από τους γονείς- έκλαιγε. Αργότερα τους πλησίασε. Ζήτησε συγγνώμη. Τους εξομολογήθηκε πως εκείνη είχε φτιάξει τις βάρδιες της ημέρας που έγινε το δυστύχημα. Ένωθε ενοχές.

Η γυναίκα αυτή εκφράζει μια βαθιά, ατομική αίσθηση ευθύνης για γεγονότα που δε θα μπορούσε να ελέγξει. Μέσα από τη στάση της αναδύεται μια ανθρώπινη στιγμή συναισθηματικής σύνδεσης σε πλήρη αντίθεση με την ψυχρή, και αποστασιοποιημένη ρητορική των πολιτικών που αποφεύγουν να αναλάβουν τις ευθύνες τους και δεν συμμαρτυρούν τον ανθρώπινο πόνο.

### **Σκέψεις με αφορμή το δυστύχημα των Τεμπών**

Όταν ο θάνατος του παιδιού εντάσσεται σε ένα πλαίσιο συλλογικής καταστροφής ή κοινωνικής αμέλειας, όπως στην περίπτωση της τραγωδίας των Τεμπών, το ατομικό τραύμα διαπλέκεται αναπόφευκτα με το συλλογικό. Το γονεϊκό πένθος παύει να αποτελεί αποκλειστικά ιδιωτική εμπειρία και μετασηματίζεται σε φορέα συλλογικής οδύνης, μνήμης και ηθικής διεκδίκησης. Οι γονείς δεν θρηνούν μόνο τα παιδιά τους, αλλά αναλαμβάνουν —συχνά παρά τη θέλησή τους— τον ρόλο των μαρτύρων μιας κοινωνικής αποτυχίας. Το πένθος τους αποκτά πολιτική διάσταση και η μνήμη των παιδιών εγγράφεται ως ηθική απαίτηση για λογοδοσία, δικαιοσύνη και επανόρθωση της έννοιας της προστασίας.

Η τραγωδία των Τεμπών έθεσε υπό αμφισβήτηση βασικές συνιστώσες της συλλογικής μας ζωής. Όλοι εξοργιστήκαμε με τις παθογένειες του κρατικού μηχανισμού, με τις χρόνιες παραλείψεις και αμέλειες των πολιτικών ηγεσιών, με το ατελείωτο γαϊτανάκι μετάθεσης ευθυνών. Υπό αυτή την έννοια το δυστύχημα των Τεμπών μπορεί να ιδωθεί ως σύμπτωμα μιας βαθύτερης θεσμικής κατάρρευσης και γι' αυτό δεν είναι τυχαίο ότι ένα τόσο μεγάλο μέρος της κοινωνίας ταυτίστηκε με αυτό.

Τα ερωτήματα που αναδύθηκαν -πώς συνέβη; γιατί συνέβη; θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί;- δεν αφορούσαν μόνο τη διερεύνηση των αιτιών αλλά και μια βαθιά υπαρξιακή αγωνία. Τα Τέμπη μας έφεραν αντιμέτωπους με την πιο ωμή και βίαιη όψη του θανάτου. Τα διαμελισμένα, απανθρακωμένα, παραμορφωμένα σώματα των νέων ανθρώπων στοίχειωσαν το συλλογικό μας φαντασιακό και μετατράπηκαν σε σύμβολα της



θεσμικής αποσύνθεσης. Η κοινωνία βρέθηκε αντιμέτωπη όχι μόνο με την απώλεια των νέων, αλλά και με τη διάρρηξη του ίδιου του πλαισίου εμπιστοσύνης που συγκρατεί τους κοινωνικούς δεσμούς.

Η Μουρελή (2025) σχολιάζει πως τα Τέμπη φαίνεται να έκαναν μια ρωγμή και μέσα από αυτή αποκαλύφθηκε ότι η κοινωνία μας είναι ένα Truman Show (ταινία του 1998). Μια κίβδηλη απατηλή κανονικότητα. Ούτε να ταξιδέψουμε με τον σιδηρόδρομο δεν είναι εγγυημένο. Η ακύρωση του νοήματος της ασφαλούς μετακίνησης όσον αφορά τον σιδηρόδρομο συμπαρασύρει την ακύρωση ή την αμφισβήτηση διάφορων νοημάτων, όπως το νόημα “όλα πάνε καλά” η ικανότητα του κράτους και των πρακτικών του, η αξιοπιστία του πολιτικού λόγου και της πολιτικής πρακτικής, η φερεγγυότητα του κράτους το νόημα του κοινού καλού. Τίποτε δεν είναι στη θέση που ήταν πριν. Την ταραχή στα νοήματα την έφερε η πράξη ενός εξαιρετικά αξιόπιστου εμείς, ενός κοινωνικού Υποκειμένου που τα Τέμπη δημιούργησαν: οι συγγενείς των νεκρών και οι επιζώντες.

Τα Τέμπη αποκάλυψαν την αδυναμία των θεσμών να προσφέρουν νόημα, ασφάλεια και φροντίδα απέναντι στον θάνατο. Όταν η πολιτική εξουσία —ως θεσμικός φορέας— αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στο ρόλο της και τελεί υπό διαρκή αμφισβήτηση, τότε διαρρηγνύεται το συμβολικό πλαίσιο που οργανώνει τη συλλογική εμπιστοσύνη. Η ρωγμή αυτή άφησε χώρο να εισχωρήσουν φήμες, θεωρίες συνωμοσίας, ανεξέλεγκτες συναισθηματικές αντιδράσεις και μια διάχυτη αίσθηση συλλογικού παραληρήματος ως απόπειρες νοηματοδότησης ενός τραύματος που δεν βρήκε θεσμικό περιέκτη.

Σύμφωνα με τον Πέτρου (2023) η εργασία του πένθους ερείδεται πάντοτε πάνω σε εγγραφές, χώρους και διαδικασίες συλλογικές, κοινωνικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές, και πολιτικές. Το πένθος δεν είναι ποτέ ατομικό ζήτημα ή αυστηρά ιδιωτική δοκιμασία. Ο θάνατος δεν είναι απλώς οικογενειακή υπόθεση. Είναι κοινωνικό γεγονός που επηρεάζει με πολλούς τρόπους την οργάνωση κάθε κοινωνίας και τους δεσμούς μεταξύ των μελών της. Όπως κάθε διάβαση, έτσι κι ο θάνατος οφείλει να νομιμοποιηθεί και να επικυρωθεί κοινωνικά· να ενταχθεί στην κοινωνία, προκειμένου να καταστεί μέρος της ιστορίας της, όπως μαρτυρούν τα δημόσια μνημεία, τα νεκροταφεία και οι αναρίθμητες προϊστορικές νεκροπόλεις. Υπό αυτή την έννοια ένας θεσμός οφείλει να υποδεχθεί στους κόλπους του τον προσωπικό πόνο και μέσα από πράξεις και λόγους συλλογικούς να επιδοκιμάσει την αναγκαιότητα του πένθους και της συνέχειας της ζωής, να πει κάτι κοινωνικά αποδεκτό, σημαντικό και απαραίτητο για τη ζωή και το θάνατο, για την ακολουθία των γενεών (Πέτρου, 2023).

Από αυτή την οπτική, η τραγωδία των Τεμπών δεν συνιστά μόνο πεδίο συλλογικού πένθους αλλά και μια κρίσιμη στιγμή ανάληψης συλλογικής ευθύνης: για τον τρόπο λειτουργίας των θεσμών, για τη νοηματοδότηση του δημόσιου χώρου και τελικά για το τι σημαίνει να ανήκουμε σε μια κοινωνία που οφείλει να προστατεύει και να φροντίζει τους πολίτες της τόσο στη ζωή όσο και απέναντι στο θάνατο.



## Κλείσιμο

Η απώλεια του παιδιού αποτελεί ένα ρήγμα, μια βαθύτατη υπαρξιακή ρήξη, που διαπερνά την ταυτότητα, τις σχέσεις και τα νοήματα μέσα στην οικογένεια. Οι γονείς, τα αδέρφια και οι συγγενείς καλούνται να επαναπροσδιορίσουν όχι μόνο τη σχέση τους με το παιδί που χάθηκε, αλλά και μεταξύ τους — να ανακατασκευάσουν δηλαδή την αφήγηση της οικογένειας μέσα από το κενό που άφησε η απουσία του.

Οι γονείς χρειάζεται σταδιακά να βρουν τρόπους να ενσωματώσουν τη μνήμη του παιδιού στην αφήγησή τους, ώστε η απουσία να μετατραπεί σε μια παρουσία διαφορετικής μορφής — μια εσωτερική, συμβολική σύνδεση.

Ένας από τους εμβληματικούς χαρακτήρες στο *Falling Out of Time* του Grosman (που παλεύει με το αδύνατο να βρει λέξεις για το θάνατο του παιδιού του) λέει στο τέλος:

«Κι όμως, ραγίζει η καρδιά μου,  
γιε μου,  
στη σκέψη  
πως βρήκα –  
πως θα μπορούσε κανείς –  
πως βρήκα  
τις λέξεις».

Μέσα από τη διαλεκτική ένταση και την αμφιταλάντευση ανάμεσα στη σιωπή και τον λόγο, αναδύεται σταδιακά η δυνατότητα της αφήγησης. Βρίσκονται οι λέξεις για εκείνο που δεν χωρά να μπει σε λέξεις. Οι λέξεις επιστρέφουν, εύθραυστες, ανεπαρκείς αλλά αναγκαίες και το πένθος αρχίζει να αποκτά μορφή μέσα από τη γλώσσα και συμβολική οργάνωση. Η πράξη του να βρεις κανείς τις λέξεις για την ανείπωτη οδύνη της απώλειας του παιδιού είναι κάτι που βιώνεται σπαρακτικά (ραγίζει η καρδιά). Το να μιλά κανείς για το παιδί που πέθανε συνεπάγεται την αναγνώριση της πραγματικότητας του θανάτου -μια αναγνώριση που εντείνει τον ψυχικό πόνο. Το άμεσο βίωμα μετατρέπεται σε αφήγηση. Και αυτό είναι ταυτόχρονα αφόρητο – σα να χάνεται για δεύτερη φορά το αγαπημένο πρόσωπο αλλά και πηγή παρηγοριάς. Μέσα από τη γλώσσα, η απουσία μετασχηματίζεται μεταφορικά σε παρουσία. Το χαμένο παιδί καθίσταται παρόν στο λόγο, στη μνήμη και στη σχέση. Επιπλέον η ίδια η στιγμή, κατά την οποία ο λόγος επιστρέφει, έστω και σπαρακτικός, αποσπασματικός ή ατελής, σημασιοδοτεί ότι η ζωή —παρά τον ανεπανόρθωτο χαμό— εξακολουθεί να κινείται. Σε αυτό το πλαίσιο, η αφήγηση λειτουργεί ως γέφυρα· δεν απαλείφει τον πόνο αλλά καθιστά δυνατή τη συνύπαρξη με την απουσία και τη διατήρηση της ψυχικής συνέχειας.

Η προσφώνηση «γιε μου» μας δείχνει ότι ο διάλογος με τον απόντα συνεχίζεται. Το παιδί, πέρα από μνήμη, παραμένει συνομιλητής· η σχέση δεν διακόπτεται ολοκληρωτικά με τον θάνατο.

Στο πεδίο μελέτης του πένθους και της απώλειας έχει συντελεστεί μετατόπιση από την πεποίθηση πως η επιτυχής διεργασία του πένθους απαιτεί την απελευθέρωση από τον αποθανόντα. Συγγραφείς όπως οι Klass, Silverman και Nickman (1996) και Neimeyer



(2001) υποστηρίζουν ότι η διατήρηση συνεχιζόμενων δεσμών με τον αποθανόντα μπορεί να παίξει θετικό, προσαρμοστικό ρόλο στη διαδικασία του πένθους. Αυτή η ιδέα αναγνωρίζει ότι ο θάνατος τελειώνει μια ζωή αλλά όχι απαραίτητα και μια σχέση. Αντί να λέμε αντίο ή να ψάχνουμε ένα κλείσιμο υπάρχει η πιθανότητα ο αποθανών να είναι ταυτόχρονα παρών και απών (Hall, 2014).

Όπως επισημαίνει ο Μπαρνς (2014, σ. 135): «Όσοι δεν έχουν διασχίσει τον τροπικό της θλίψης δεν είναι σε θέση να καταλάβουν ότι κάποιος είναι νεκρός· μπορεί μεν να σημαίνει ότι δεν βρίσκεται πλέον στη ζωή, δεν σημαίνει όμως ότι έπαψε να υπάρχει». Χάνοντας ένα αγαπημένο πρόσωπο, χάνουμε τη φυσική του παρουσία, αλλά κρατάμε μέσα μας μια συμβολική αναπαράσταση, που επιτρέπει να συνεχίσουμε να βιώνουμε τη σχέση. Όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρακτήριζαν τη σχέση μας – οι αγαπημένες συνήθειες, οι κοινές ρουτίνες, οι ξεχωριστές στιγμές – γίνονται πηγή αναμνήσεων, τροφοδοτούν τη μνήμη και προσφέρουν παρηγοριά, διατηρώντας ζωντανή τη σύνδεση με τον αποθανόντα (βλ. Θανοπούλου, 2025). Οι νεκροί συνεχίζουν να επηρεάζουν τους ζωντανούς και οι πενθούντες συχνά συνεχίζουν να αλληλεπιδρούν με τους νεκρούς, συνειδητά και ασυνείδητα, με ένα βαθύ και θεμελιώδη τρόπο.

Όπως το εκφράζει ποιητικά ο T.S Eliot στο *Little Gidding V*, το πέμπτο και τελευταίο ποίημα των *Four Quartets*

*“πεθαίνουμε μ’ αυτούς που πεθαίνουν δεξ, αναχωρούν, κι εμείς πηγαίνουμε μαζί τους. Γεννιόμαστε με τους νεκρούς. Δες, επιστρέφουν, και μας φέρνουν μαζί τους. Η στιγμή τού τριαντάφυλλου κι η στιγμή τού κυπαρισσιού έχουν την ίδια διάρκεια (...) η ιστορία είναι διάταξη άχρονων στιγμών”.*

Ο Νικ Κέιβ (ο οποίος βίωσε την απώλεια δυο γιων), με τη βαθιά υπαρξιακή του ματιά στο βιβλίο *Πίστη Ελπίδα και Πόνος* (σε συνομιλία με τον δημοσιογράφο Sean O’Hagan, σελ. 45) εξομολογείται πως «ίσως το πένθος μπορεί να ιδωθεί ως μια συνθήκη αφύπνισης, στην οποία το άτομο που πενθεί βρίσκεται πιο κοντά από ποτέ στη θεμελιώδη ουσία των πραγμάτων. Γιατί στο πένθος εξοικειώνεσαι σε μεγάλο βαθμό με την ιδέα της θνητότητας. Μπαίνεις σε μια σκοτεινή συνθήκη και βιώνεις πόνο που δεν έχεις ξαναιώσει· φτάνεις στα όρια του μαρτυρίου. Πιστεύω ότι υπάρχει μια μεταμορφωτική ιδιότητα σε αυτήν τη μαρτυρική συνθήκη. Σε αλλάζει και σε αναδομεί ουσιαστικά. Αυτή η διαδικασία, βέβαια, είναι τρομακτική αλλά με τον καιρό επιστρέφεις στον κόσμο, γνωρίζοντας πόσο ευάλωτοι είμαστε, συμμετέχοντας σε αυτό το ανθρώπινο δράμα. Όλα φαίνονται τόσο εύθραυστα και πολύτιμα και έντονα, και ο κόσμος και οι άνθρωποι που ζουν σε αυτόν, τόσο απειλούμενοι και ταυτόχρονα τόσο όμορφοι. Η αίσθησή μου είναι ότι σε αυτήν τη σκοτεινή συνθήκη η ιδέα ενός Θεού είναι πιο έντονη ίσως πιο ουσιαστική. Αισθάνομαι ότι το πένθος και ο Θεός είναι κατά μία έννοια συνυφασμένα, ότι όταν πενθείς πλησιάζεις πιο κοντά στο πέπλο που χωρίζει αυτόν τον κόσμο από τον άλλο. Επιτρέπω στον εαυτό μου να πιστεύει τέτοια πράγματα, επειδή μου κάνει καλό».

Και η Μυρσίνη Γκανά μας θυμίζει με τον στοχαστικό της τρόπο:



*Το πένθος είναι ένα στρογγυλό λείο βότσαλο που κουβαλάω πάντα στην τσέπη μου. Είναι τόσο λείο επειδή το έχουν αγγίξει εκατομμύρια, δισεκατομμύρια άνθρωποι, κανείς, ποτέ, στην ιστορία του είδους δεν έχει γλιτώσει απ' αυτό. Βάζω το χέρι στην τσέπη και το τρίβω απαλά και, καμιά φορά, το βάζω στο στόμα. Πρέπει, σαν τον Δημοσθένη, να μάθω να μιλάω μ' αυτό το βότσαλο μέσα στο στόμα μου, να μιλάω γύρω του, να μιλάω σαν να μην υπάρχει ενώ βρίσκεται εκεί, να που τώρα μιλάω μέσα απ' αυτό. Κάποιες φορές θέλω να το καταπιώ αλλά ξέρω πως αν το κάνω, θα πάρει τη θέση της καρδιάς μου. (κείμενο της Μ. Γκανά στο Βήμα, 28/11/2025).*

Τον πόνο που προκαλεί η απώλεια δεν τον γιατρεύει ούτε η λήθη ούτε ο χρόνος, αλλά οι μνήμες, οι αναμνήσεις, οι ιστορίες που διασώζονται ως παρακαταθήκη στην επόμενη γενιά. Οι ιστορίες είναι το πέρασμα. Μέσα από αυτές διατηρούμε ζωντανά όσα αγαπήσαμε. Όπως χαρακτηριστικά έχει γράψει ο Galeano: «Οι ιστορίες δεν μας λένε ποτέ αντίο, μας λένε θα τα ξαναπούμε» (βλ. Θανοπούλου, 2025).

Μια λέξη που έλεγε συχνά ο Μάνος ήταν το «απίστευτο».

Τώρα την επαναλαμβάνει και η Μάρθα. «Απίστευτο μου φαίνεται ότι έφυγε».

Τον θυμάμαι χαρούμενο και αισιόδοξο, σα να έφυγε μαζί του και αυτή η πλευρά της ζωής μας. Ο άντρας μου τον είδε στον ύπνο του· χαμογελούσε και του έλεγε: «Να βγαίνουν πιο συχνά, να ξεχνιούνται. Η ζωή είναι μία».

Με τα λόγια του Ρίτσου:

Ποτέ δε φεύγουν τα νεκρά παιδιά απ' τα σπίτια τους,  
τριγυρίζουν εκεί, μπλέκονται στα φουστάνια τής μητέρας τους  
την ώρα που εκείνη ετοιμάζει το φαΐ κι ακούει το νερό να κοχλάζει σα να  
σπουδάζει

τον ατμό και το χρόνο. Πάντα εκεί –

Και το σπίτι παίρνει ένα άλλο στένεμα και πλάτεμα

σάμπως να πιάνει σιγαλή βροχή

καταμεσής καλοκαιριού, στα ερημικά χωράφια.

Δε φεύγουν τα νεκρά παιδιά. Μένουν στο σπίτι

κι έχουν μια ξέχωρη προτίμηση να παίζουν στον κλεισμένο διάδρομο

και κάθε μέρα μεγαλώνουν μέσα στην καρδιά μας, τόσο

που ο πόνος κάτω απ' τα πλευρά μας, δεν είναι πια απ' τη στέρηση

μα απ' την αύξηση. Κι αν κάποτε οι γυναίκες βγάζουν μια κραυγή στον ύπνο

τους,

είναι που τα κοιλοπονάνε πάλι

(...)

Ζει η απουσία λοιπόν, μαζί μας ή και μόνη της, τη ζωή της,

χειρονομεί αδιόρατα, σωπαίνει, φθείρεται, γερνάει



σαν ύπαρξη σωστή, με το βουβό χαμόγελο που ρυτιδώνει λίγο λίγο  
το στόμα και τα μάτια, με το χρόνο το δικό μας μετρημένη,  
χάνοντας χρώματα, πληθαίνοντας τη σκιά της –

## Βιβλιογραφία

- Γκανά, Μ. (2025, Νοέμβριος 28). Το βότσαλο του πένθους. *Το Βήμα*.  
<https://www.tovima.gr/print/stiles/to-allo-vima/to-votsalo-lftou-penthous/>
- Θανοπούλου, Κ. (2025). *Ψυχικές Διαδρομές του πένθους. Ιστορίες Απώλειας*. Αθήνα : Πεδίο
- Bonanno GA, Wortman CB, Lehman DR, Tweed RG, Haring M, Sonnega J, Nesse RM. (2002). Resilience to loss and chronic grief: a prospective study from preloss to 18 months postloss. *Journal of Personality & Social Psychology*. 83(5):1150– 64.  
doi: 10.1037//0022-3514.83.5.1150
- Cave, N , Ο’Hagan S.(2022). *Πίστη, Ελπίδα και Πόνος*. Αθήνα : Κλειδάριθμος.
- Freud, S (1920) Letter to Oscar Pfister. *The International Psychoanalytical Library*. 59,77
- Freud, S. (1961). *Letters of Sigmund Freud* (E.L. Freud, Ed). New York: Basic Books
- Grossman, D. (2014). *Falling out of time*. US: Vintage Books
- Hall, C. (2014) Bereavement theory: Recent developments in our understanding of grief and bereavement. *Bereavement Care*, 33(1), pp.7-12  
<https://doi.org/10.1080/02682621.2014.902610>
- Klass, D., Silverman P.R. and Nickman S.L. (Eds) (1966). *Continuing Bonds: New Understandings of Grief*. London: Taylor & Francis.
- Li, J., Precht, D. H., Mortensen, P. B., & Olsen, J. (2003). Mortality in parents after death of a child in Denmark: A nationwide follow-up study. *The lancet*, 361, 363–367. doi: 10.1016/S0140-6736(03)12387-2.
- Li, J., Laursen, T. M., Precht., D. H., Olsen, J., & Mortensen, P. B. (2005). Hospitalization for mental illness among parents after the death of a child. *New England Journal of Medicine*, 352(12), 1190–6  
doi: 10.1056/NEJMo033160.
- Millay, E. St. Vincent (1952) *Letters*. New York: Harper
- Μουρελή, Φ.(2025). There is no alternative. Κοινωνία σε παραλήρημα . *Μετάλογος* , 48 1-6
- Μπαρνς, Τζ. (2014). *Τα Τρία Επίπεδα της Ζωής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Neimeyer RA (ed) (2001). *Meaning reconstruction and the experience of loss*. Washington: American Psychological Association.
- Πέτρου, Μ. (2023). *Σπαράγματα της Γλυκείας Χώρας*. Αθήνα : Αρμός .
- Rostila, M., Saarela, J., & Kawachi, I. (2012). Mortality in parents following the death of a child: A nationwide follow-up study from Sweden. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66(10),927–933 DOI:10.1136/jech-2011-200339
- Sanders, C. (1989). *Grief: The mourning after*. New York: John Wiley & Sons.
- Zetumer S, Young I, Shear MK, Skritskaya N,Lebowitz B, Simon N, Reynolds C, Mauro C, Zisook S. (2015) The impact of losing a child on theclinical presentation of complicated grief. *J Affect Disord*. 170:15-21. doi: 10.1016/j.jad.2014.08.021.